

Investigating the Role of Gender Distinctions in the Design of Traditional Houses in Tabriz during the Qajar and Pahlavi Eras

Sahar Hosseinpour*

Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Yahya Jamali

Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Azita Belali oskoyi

Department of Architecture, Khuzeestan Science and Research Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Shamim Nottagh

Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Aref Monadi

Department of Urban Engineering, Faculty of Architecture and Urban Planning, Sooreh International University, Tehran, Iran .

Received: 2023/03/12

Accepted: 2025/07/16

Abstract

Throughout history, due to gender-based distinctions formed within society, differing needs have been defined for men and women. Architecture, as one of the most impressionable aspects of society, has consequently transformed. Attention to gender—as a social and cultural factor influencing the formation of physical environments and their spatial arrangement—is of particular importance. In exploring the relationship between gender and architecture, the concept of gendered spaces emerges, with examples identifiable in traditional Iranian architecture. In this context, cultural, social, and economic factors have generally shaped the conception of gender and space. Among the most significant elements of traditional architecture are residential houses. This study investigates, analyzes, and compares the physical components of a selection of traditional houses located in the historical fabric of Tabriz from the Qajar and Pahlavi periods, focusing on gender distinctions and the influencing factors. To this end, eight Qajar houses and eight Pahlavi houses were selected as case studies. The research aims to answer the following questions: How were gender distinctions manifested in the design of traditional houses in Tabriz during the Qajar and Pahlavi periods? What are the differences between them? And which spatial elements were most affected by gender differentiation? A qualitative analysis was conducted to address these questions. According to the findings, gender distinctions in the architecture of Qajar-era houses were more significantly influenced by cultural, social, and economic factors. By contrast, the influence of these factors on gender-based spatial segregation was significantly reduced in Pahlavi-era houses. Ultimately, these homes exhibited an absence of gender-based spatial division, and their architecture moved towards extroversion. Among all architectural elements in Qajar-period houses, the greatest impact of gender distinction was evident in the spatial definition of two separate courtyards: the outer and the inner courtyard. In Pahlavi-era houses, although gender distinctions were generally reduced across all spatial components, private rooms, bathrooms, and—in some cases—the kitchen remained the elements most influenced by gender considerations.

Keywords:

Traditional Houses of Tabriz;

Physical Elements;

Gender;

Cultural, Social, and Economic Factors.

© 2025 by the authors. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license .

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Citation: Hosseinpour S, Jamali Y, Belali oskuyi A, Nottagh S, Monadi A. (2026). Investigating the Role of Gender Distinctions in the Design of Traditional Houses in Tabriz during the Qajar and Pahlavi Eras. *Journal of Researches in Islamic Architecture*, 13 (4): 1-19. [doi: 10.61882/jria.13.4.1](https://doi.org/10.61882/jria.13.4.1)

* **Corresponding Author:** sa.hosseinpour@tabriziau.ac.ir

بررسی نقش تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی شهر تبریز در دوره قاجار و پهلوی

سحر حسین پور*

دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

یحیی جمالی

دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

آریتا بلالی اسکویی

استاد گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

شمیم نطاق

دانشجوی دکتری معماری اسلامی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

عارف منادی

استادیار گروه مهندسی شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی سوره، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵

چکیده

در طول تاریخ، به دلیل تمایزات جنسیتی که در جامعه شکل گرفته، نیازهای متفاوتی برای زن و مرد تعریف شده است. معماری نیز به عنوان تأثیرپذیرترین بخش جامعه، در پی آن دستخوش تغییر و تحول شده است. توجه به مسئله جنسیت، به عنوان یکی از عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکل‌گیری فضاهای کالبدی و جانمایی آن‌ها، اهمیت بسیاری دارد. در بررسی رابطه بین جنسیت و معماری، مفهوم فضاهای جنسیتی پدیدار می‌شود که نمونه‌هایی از آن در معماری سنتی ایران قابل شناسایی است. در این زمینه، عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی عموماً مفهوم جنسیت و فضا را شکل داده‌اند. از جمله مهم‌ترین عناصر معماری سنتی، خانه‌های مسکونی هستند. این پژوهش به بررسی، تحلیل، و مقایسه عناصر کالبدی گزیده‌ای از خانه‌های سنتی واقع در بافت تاریخی تبریز از دوره‌های قاجار و پهلوی، با تمرکز بر تمایزات جنسیتی و عوامل مؤثر بر آن می‌پردازد. برای این منظور، هشت خانه از دوران قاجار و هشت خانه از دوران پهلوی به عنوان نمونه‌های موردی انتخاب شدند. هدف این تحقیق، پاسخ به سوالات زیر است: تمایزات جنسیتی چگونه در طراحی خانه‌های سنتی دوره قاجار و پهلوی شهر تبریز تجلی یافته است؟ چه تفاوت‌هایی بین آن‌ها وجود دارد؟ و کدام عناصر فضایی، بیشترین تأثیرپذیری را از مسئله تمایز جنسیتی می‌گیرند؟ برای پاسخ به این سوالات، یک تحلیل کیفی انجام شد. بر اساس یافته‌ها، تمایزات جنسیتی در معماری خانه‌های دوره قاجار به طور قابل توجهی تحت تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی بوده است. در مقابل، در خانه‌های دوره پهلوی تأثیر این عوامل بر مقوله جنسیت به طور قابل توجهی کاهش یافته است. در نهایت، این خانه‌ها فاقد تفکیک فضایی مبتنی بر جنسیت بودند و معماری آن‌ها به سمت برون‌گرایی حرکت کرده است. در میان تمام عناصر معماری، در خانه‌های دوره قاجار، بیشترین تأثیر تمایز جنسیتی در تعریف فضایی دو حیاط مجزا مشهود بود: بیرونی (حیاط بیرونی) و اندرونی (حیاط اندرونی). در خانه‌های دوره پهلوی، اگرچه تمایزات جنسیتی به طور کلی در تمام اجزای فضایی کاهش یافت، اما اتاق‌های خصوصی، حمام‌ها و -در برخی موارد- آشپزخانه همچنان عناصری بودند که بیشترین تأثیر را از ملاحظات جنسیتی می‌گرفتند.

واژگان کلیدی: خانه‌های سنتی تبریز، عناصر کالبدی، جنسیت، عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی.

ارجاع به مقاله: حسین پور، سحر، جمالی، یحیی، بلالی اسکویی، آریتا، نطاق، شمیم، منادی، عارف. (۱۴۰۴). بررسی نقش تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی

شهر تبریز در دوره قاجار و پهلوی، پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱۳ (۴): ۱-۱۹.

doi 10.61882/jria.13.4.1

* نویسنده مسئول: sa.hosseinpour@tabriziau.ac.ir

۱. مقدمه

مجموعه‌ای از رفتارها و گرایش‌های فرد که با جنسیت وی هم‌راستا باشند، در روانشناسی، تحت عنوان «نقش جنسی» شناخته می‌شود و به نظر می‌رسد نقش جنسی، تأثیری مستقیم بر بسیاری از فعالیت‌های انسانی و همچنین بر معماری، متناسب با نیازهای فرد، بر جای می‌گذارد (ورمقامی و دیگران ۱۳۹۴). در طول تاریخ، تفاوت‌های جنسیتی، موجب شده‌اند تا جامعه، در جهت ایفای نقش‌ها و پاسخ به نیازهای متفاوت زن و مرد گام بردارد و معماری نیز به‌عنوان مظهر این نقش‌ها، دستخوش تغییر قرار گیرد. در بررسی رابطه بین جنسیت و فضا با پدیده‌ای تحت عنوان «فضاهای جنسیتی شده»، پدید آمده است. برخی از فضاها، بر اساس نوع فعالیت‌ها و الگوهای رفتاری کاربران‌شان، به گونه‌ای نمادین دارای بار جنسیتی می‌شوند (Rendell 2000). نمونه‌هایی از فضاهای جنسیتی شده را در معماری سنتی ایران نیز می‌توان یافت. از جمله حرم‌سراها که مختص زنان بوده‌اند، یا فضاهایی مانند بالکن‌های دو سوی تالارهای پذیرایی که ویژه تماشای مراسم توسط زنان طراحی می‌شدند، در حالی که فضای اصلی تالار به فعالیت‌های مردانه اختصاص داشت. این امر، بیانگر این است که معماری سنتی به تفکیک فضایی بر اساس فرهنگ حاکم بر جامعه توجهی ویژه داشته است (کاظمی و دیگران ۱۳۹۳). با توجه به اینکه معماری همواره در مسیر تحول انسان و برای پاسخ به نیازهای او شکل گرفته است، می‌توان چنین دریافت که جنسیت، یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری این فرایند به شمار می‌آید. خانه‌ها، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گونه‌های معماری سنتی، بستر مناسبی برای بازتاب تحولات اجتماعی و فرهنگی هر جامعه به‌شمار می‌روند. شهر تبریز، دومین شهر پررونق کشور از لحاظ خانه‌های تاریخی است. خانه‌های تاریخی تبریز در میان آثار معماری تاریخی ثبت شده در فهرست میراث ملی کشور، سهم بالایی را به خود اختصاص داده‌اند. این امر که ناشی از وجود خصوصیات والای معماری و زیبایی‌شناختی در خانه‌های قاجاری و پهلوی بازمانده در زمان حال است، منبعی غنی و ارزشمند برای متخصصان معماری محسوب می‌شود (پورجواد اصل و بیتی ۱۴۰۰). این پژوهش، نخست به بررسی مسئله جنسیت در معماری فضاها می‌پردازد و در ادامه، نقش تمایزات جنسیتی را در خانه‌های سنتی شهر تبریز در دوره‌های قاجار و پهلوی مورد مطالعه قرار می‌دهد و در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر پیش می‌رود:

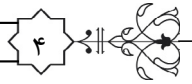
تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی تبریز در دوره‌های قاجار و پهلوی چگونه تجلی یافته‌اند؟ چه تفاوت‌هایی بین آن‌ها وجود دارد؟

کدام عناصر فضایی بیشترین تأثیرپذیری را از مفهوم جنسیت داشته‌اند؟

۲. روش تحقیق

هدف این پژوهش، بررسی نقش تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی شهر تبریز در دو دوره‌ی قاجار و پهلوی است. این مطالعه با رویکردی کیفی و با بهره‌گیری از روش تاریخی-تفسیری و تحلیل موردی انجام می‌گیرد. در بخش مبانی نظری، از شیوه‌ی تحلیل محتوا برای استخراج معیارها و مؤلفه‌های مرتبط با تأثیر جنسیت بر طراحی خانه‌های سنتی استفاده می‌شود.

با توجه به وقوع آخرین زلزله مهیب در آخرین روز سال ۱۱۹۳ هجری قمری، محدوده‌ی تاریخی مورد بررسی به اواخر دوران زندیه و اوایل قاجار بازمی‌گردد. در این زلزله، شهر تبریز به‌طور کامل ویران شد. توصیف‌هایی که از پیامدها، تخریب‌ها، و آسیب‌های این زمین‌لرزه در متون تاریخی آمده است، حاکی از آن است که این زلزله نسبت به تمامی زلزله‌های پیشین تبریز، شدت و ویرانی بیشتری داشته است. نوشته‌ها و منابع تاریخی نشان می‌دهند که در پی این حادثه، اکثر ساختمان‌ها، کاخ‌ها، بازار و مساجد شهر نابود شدند، و تنها برخی بناها همچون مسجد علیشاه، مسجد کبود، مسجد استاد و شاگرد و شمار اندکی از دیگر ابنیه تاریخی باقی مانده بودند. با این وجود، شهر به سرعت شروع به ساخته شدن و نو شدن گردیده و جایگاهی تحت عنوان شهر ولیعهد نشین ایران مبدل شده است. بنابراین با آگاهی از این موضوع، می‌توان به این مسئله پی برد که بافت جدید شکل گرفته، ماهیتی قاجاری داشته و به طبع آن قدمت اکثر خانه‌های قدیمی موجود در آن به این دوره زمانی باز می‌گردد (اسمعیلی سنگری و عمرانی ۱۳۹۳، ۳-۴). به همین دلیل، تمامی خانه‌های تاریخی تبریز که در فهرست میراث ملی به ثبت رسیده‌اند به یکی از دو دوره قاجار و پهلوی تعلق دارند (وحدت‌طلب و دیگران ۱۳۹۷). در این پژوهش هشت نمونه از خانه‌های متعلق به دوره قاجار: خانه بهنام و همچنین خانه قدکی (سال ۱۳۷۶ شماره ۱۸۵۰) خانه مشروطه (سال ۱۳۵۴ شماره ۱۱۷۱)، خانه شربت اوغلی (سال ۱۳۸۴ شماره ۱۳۶۶)، خانه مجتهدی (سال ۱۳۸۱ شماره ۷۵۳۶)، خانه سلماسی (سال ۱۳۷۶ شماره ۱۸۶۲)، خانه امیر نظام گروسی (سال ۱۳۷۵ شماره ۱۷۴۹)، خانه صحتی (سال ۱۳۷۸) و هشت نمونه متعلق به دوره پهلوی: خانه اردوبادی (سال ۱۳۷۸ شماره ۲۴۹۹)، خانه لاله‌ای‌ها (سال ۱۳۷۹ شماره ۲۹۱۹)، خانه پروین اعتصامی، خانه ستارخان، خانه رستگاری (سال ۱۳۷۸ شماره ۲۵۰۳)، خانه ساوجبلاغی (سال ۱۳۷۹ شماره ۲۷۰۱)، خانه علوی (سال ۱۳۸۱)، خانه

۱۳۹۴). نتیجه حاصل از پژوهش للحج و موسوی با عنوان «نگرش روان‌شناختی به نقش جنسیت در قابلیت‌های ادراک فضای معماری»، بر رابطه‌ی معنادار میان جنسیت و میزان ادراک بصری تأکید دارد (الحج و موسوی ۱۳۹۷)؛ یافته‌ای که با نتایج پژوهش براتی و سلیمان‌نژاد (براتی و سلیمان‌نژاد ۱۳۹۰) نیز همخوان است. به‌زعم آنان، زنان به دلیل نیاز به امنیت بیشتر، تمایل به نظارت کامل بر محیط داشته‌اند که این امر موجب تقویت ادراک فضایی آن‌ها شده است. وحدت‌طلب و دیگران نیز با بررسی رابطه متقابل محیط و به طور دقیق‌تر معماری بر زمان ادراک و بررسی تأثیر جنسیت، به تفاوت‌های معنادار در پاسخ‌های زنان و مردان نسبت به تصاویر ساده و پیچیده پی بردند (وحدت‌طلب و دیگران ۱۳۹۸). وحدت‌طلب و حشمتی، در تحلیل تأثیر جنسیت بر ترجیحات زیبایی‌شناسی تقارن در جداره‌های معماری معاصر ایران نشان دادند که در گروه‌های غیرمعماری، مردان تصاویر متقارن را بیشتر ترجیح می‌دهند، در حالی که زنان به تصاویر پیچیده تمایل بیشتری دارند (وحدت‌طلب و حشمتی ۱۴۰۰). میرغلامی و دیگران، با تحلیل تفاوت‌های جنسیتی در ادراک ورودی‌های شهری (مورد پژوهی: محور همدان-سندج)، به تفاوت‌های قابل‌توجهی میان نقشه‌های ذهنی مردان و زنان بر اساس هفت معیار مشترک دست یافتند (میرغلامی و دیگران ۱۴۰۰). در مقاله‌ای دیگر، هاشمی تیله نویی، میرغلامی، و رفیعیان به بررسی رضایتمندی زنان از پارک‌های بانوان در تبریز پرداخته‌اند (هاشمی تیله نویی، میرغلامی، و رفیعیان ۱۳۹۳) و این پرسش را مطرح کرده‌اند که آیا چنین فضاهایی، بستری برای آزادی زنان فراهم می‌آورد یا نوعی محبوس‌سازی در قالب تفکیک جنسیتی محسوب می‌شود؟ حیدری و دیگران با بررسی خانه‌های سنتی نواحی مرکزی ایران تفاوت‌هایی همچون عمق فضایی، نفوذپذیری، و تفکیک‌پذیری میان حوزه‌های اندرونی و بیرونی در خانه‌های یزد، کاشان و اصفهان را تحلیل کرده‌اند و دریافته‌اند که به رغم استفاده از الگوی ثابت درون‌گرا در خانه‌ها، تفاوت‌هایی همچون عمق فضایی بیشتر، نفوذپذیری کمتر و در عین حال تفکیک‌پذیری بیشتر بین دو حوزه اندرونی و بیرونی در خانه‌های یزد نسبت به خانه‌های کاشان و اصفهان وجود دارد (حیدری و دیگران ۱۳۹۶). نژاد ابراهیمی و دیگران در مقاله‌ای درباره‌ی خانه‌ی تاریخی صدقیانی تبریز، از طریق بازخوانی و واکاوی اسناد و منشورهای بین‌المللی و دیدگاه‌های صاحب‌نظران در پی دست یافتن به سطحی از شناخت و تعیین وجوه و ابعاد اصلی اصالت در مرمت اثر و ارزیابی و بررسی آن در بازآفرینی خانه تاریخی صدقیانی تبریز است (نژاد ابراهیمی و دیگران ۱۴۰۱). در رساله دکتری جلالی میلانی (۱۳۹۹) نیز با عنوان

نیشابوری (سال ۱۳۸۱ شماره ۶۰۲۲)، که در فهرست آثار ملی ثبت گردیده‌اند (بر اساس داده‌های سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی)، مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند و از نظر عناصر کالبدی و فضاهای دارای بار جنسیتی مورد تحلیل تطبیقی قرار می‌گیرند. در نهایت، با بهره‌گیری از استدلال منطقی، عوامل مؤثر و معیارهای مرتبط با تمایزات جنسیتی در طراحی این خانه‌ها استخراج می‌شوند.

۳. پیشینه تحقیق

از دهه‌های اخیر، بحث رابطه بین جنسیت و معماری مورد توجه صاحب نظران قرار گرفته است. در این راستا، آثار علمی متعددی منتشر شده‌اند؛ از جمله کتاب دیگری در اندرونی: واکاوی فضای جنسیتی (بهرامی برومند ۱۳۹۵) و فضا، قدرت، تمایز: مطالعات جنسیت معماری (کولمان ۱۳۹۶) که به‌طور خاص به تحلیل جنسیت در فضاهای معماری پرداخته‌اند. کاظمی و دیگران، در پژوهشی تحلیلی، نیازها و رفتارهای زنان و تأثیر آن بر بهبود کیفیت فضا را بررسی کرده و تأیید کردند که اگر در سیاست‌گذاری کلان جامعه، به موضوع جنسیت و نیازهای جنسیتی افراد استفاده کننده از فضاها توجه کافی شود، تأثیر مثبتی بر طراحی معماران و مناسب‌سازی فضاها برای زن و مرد خواهد داشت (کاظمی و دیگران ۱۳۹۳). صادقی و چیت‌ساز در مطالعه خود(صادقی و چیت‌ساز ۱۴۰۱)، در راستای بررسی عملکرد فضاهای جنسیتی به این نتیجه رسیدند که فضاهای معماری می‌توانند با لحاظ کردن مؤلفه‌های جنسیتی و تغییر در نگرش ذهنی طراحان، متناسب با نیازهای هر دو جنس زن و مرد طراحی شوند. (اسدی محل چالی و دیگران ۱۳۹۸)، کیفیت تأثیر ابعاد فضاهای کالبدی، بازنمایی فضا بر فرهنگ جنسیتی فضا را در گذرهای شهر اسلامی-ایرانی بررسی کردند و به طور کلی در فضاهای عمومی به سه نوع رابطه‌ی میان جنسیت و فضا اشاره کرده‌اند که به خلق فضاهای زنانه، مردانه، و مختلط منجر شده است؛ امری که به باور آنان نیازمند بازنگری است. همچنین، برخی مطالعات به‌طور خاص به بررسی مسئله‌ی جنسیت در معماری خانه‌های ایرانی پرداخته‌اند. ورمقانی و دیگران، چگونگی تغییر کالبد، تزئینات نقاشی و ساختار خانه براساس بازتعریف نقش زن در تهران دوره قاجار را بررسی کرده و به این نتیجه دست یافتند که ظاهر شدن زنان در جامعه، که پیش‌تر پوشیده و پنهان بودند، کمرنگ شدن مرزهای زنانه و مردانه باعث ایجاد تغییر در فرهنگ زندگی شد و اندرونی‌های متعدد و فضایی برای خواجه‌ها نیز کنار گذاشته شدند؛ خانه، کالبد متمرکزتری به خود گرفت و تزئینات نقاشی نیز روایتگر تغییرات یاد شده است (ورمقانی و دیگران

عمومی مرد (شهر) و تابعیت حوزه خصوصی زن (خانه) نمایان می‌شود (کاظمی ۱۳۸۸).

۴-۲. مولفه‌های جنسیتی مؤثر بر شکل خانه

خانه را نمی‌توان یکباره پدید آورد، بلکه فرآیند شکل‌گیری آن در بستر زمان و در تعامل با عوامل فرهنگی و اجتماعی تحقق می‌یابد (Palasma 2011). فرهنگ، که شامل اعتقادات مذهبی، روش زندگی و همچنین شیوه ارتباطات اجتماعی افراد است، نقش بسزایی در سازمان‌دهی تقسیمات فضایی مسکن ایفا می‌کند (Rapaport 1969, 47). در این میان، مؤلفه‌هایی نظیر حریم خصوصی، تفکیک جنسیتی و مهمان‌نوازی نیز به‌ویژه در خانه‌های سنتی که تابع هنجارهای اسلامی و فرهنگی‌اند، تأثیرات مستقیم و معناداری بر شکل کالبدی خانه دارند (Al-Mohannadi and Furlan 2022). گفتمان پدرسالاری یا مردسالاری و یا نحوه معیشت نیز جزو مسائلی هستند که نظام تقسیم کار جنسیتی را بازتولید و حفظ می‌کنند و در سلسله‌مراتب قدرت، زنان را در موقعیت فرودستی و مردان را در موقعیت فرادستی می‌نشانند (مهدی‌زاده ۱۳۸۷، ۱۱۹). بنابراین، با تقسیم‌بندی درست مشخص می‌شود که عوامل فرهنگی شامل باورهای آیینی و مذهبی، حجاب و پوشش، حریم و محرمیت، نفوذ فرهنگ غرب، عوامل اجتماعی شامل: ساختار قدرت (پدرسالاری و مردسالاری)، هنجارهای اجتماعی که درون خانه را فضایی زنانه و بیرون خانه را فضایی مردانه می‌داند، طبقه اجتماعی، و عوامل اقتصادی شامل میزان همکاری یا عدم دو جنس در تأمین معیشت و منطقه جغرافیایی، به‌عنوان سه شاخص اصلی در شکل‌گیری مفهوم جنسیت و از سوی دیگر در ساختار فضا تأثیر دارند (ورمقانی و دیگران ۱۳۹۴).

تصویر ۱. مؤلفه‌های جنسیت و تأثیر آن بر شکل خانه بر اساس پیشینه

«فهم ذهنیت معماران در دوره‌ی قاجار از نمای خانه بر اساس خوانش نماهای خانه‌های محله سرخاب»، مفهوم «ذهنیت معمارانه» به‌عنوان بازتابی از نگرش‌ها، باورها، و خواست‌های ناخودآگاه جامعه در شکل‌گیری نماهای بنا معرفی شده است. با بررسی مطالعات پیشین، مشخص می‌شود که تاکنون پژوهش‌های متعددی در خصوص تأثیر جنسیت بر طراحی فضا، کیفیت فضایی و فرهنگ معیشتی در معماری انجام شده است. با این حال، تمرکز اغلب این مطالعات بر تحلیل‌های کلی و مفهومی از رابطه‌ی جنسیت و فضا بوده است. پژوهش حاضر، با اتخاذ رویکردی زمینه‌محور و انجام تحلیلی تطبیقی بر نمونه‌هایی از خانه‌های سنتی تبریز در دو دوره‌ی قاجار و پهلوی، به بررسی عمیق‌تری از چگونگی تأثیر تفاوت‌های جنسیتی در شکل‌گیری فضایی این خانه‌ها می‌پردازد و در مقایسه با مطالعات پیشین، نگاهی دقیق‌تر و مصداقی‌تر به بُعد جنسیتی معماری ارائه می‌دهد.

۴. مبانی نظری

۴-۱. جنسیت و طراحی فضا

جنسیت، یکی از مهم‌ترین ملاک‌های اجتماعی- فرهنگی برای دسته‌بندی افراد در جامعه به شمار می‌رود (ریاحی ۱۳۸۶). از دهه‌ی ۱۹۸۰ میلادی، لزوم پرداختن به رابطه‌ی میان جنسیت و معماری مورد توجه قرار گرفت (ورمقانی و دیگران ۱۳۹۴). موضوع جنسیت از مباحث مورد توجه در طراحی معماری می‌باشد (للحج و موسوی ۱۳۹۷). فضا و جنسیت تأثیرات متقابل بر یکدیگر دارند (Rendell, Penner, and Borden 2000, 102)؛ چراکه انسان‌ها، فارغ از جنسیت، برای انجام فعالیت‌های روزمره به فضا نیازمندند. لذا، فضا می‌تواند متناسب با نوع فعالیت که در آن صورت می‌گیرد و با توجه به الگوهای رفتاری جنسیتی، هویتی زنانه یا مردانه به خود بگیرد. بنابراین، میان جنسیت و معماری رابطه‌ای دوسویه برقرار است و تحلیل یکی، بدون در نظر گرفتن دیگری، ناقص خواهد بود (Colomina 1992). ابراهام مازلو (مازلو ۱۳۷۶) نیازهای انسان را طبقه‌بندی کرده است که طبق این طبقه‌بندی بسیاری از نیازهای زن و مرد، عمومیت دارد. با این حال، تفاوت‌های روان‌شناختی و رفتاری میان دو جنس منجر به شکل‌گیری تمایزاتی شده که نادیده گرفتن آن‌ها در طراحی محیط‌های کالبدی، می‌تواند به خلق فضاهایی بی‌انجامد که حضور یکی از دو جنس را محدود کرده و در نتیجه، فضاهایی «جنسیت‌زده» یا دارای بار جنسیتی پدید آورد (کاظمی و دیگران ۱۳۹۳). نافذترین نمایش عملکرد فضاهای جنسیتی، حوزه‌های عمومی و خصوصی هستند که اغلب در قالب نظامی سلسله‌مراتبی و تقابلی شامل تسلط حوزه

۳-۴. مولفه‌های جنسیتی مؤثر بر شکل خانه در دوران قاجار و پهلوی

۳-۴-۱. عوامل فرهنگی

باورهای آیینی و مذهبی، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگی مؤثر بر شکل‌گیری فضاهای معماری در ایران بوده‌اند. از جمله این باورها، توجه ویژه به مسئله‌ی حجاب و پوشش زنان است که منجر به شکل‌گیری حریم و محرمیت در فضاهای داخلی خانه‌ها شده است. معماران گذشته با طراحی خانه‌ها به صورت درون‌گرا، امکان اشراق و احاطه از بیرون خانه به درون آن را منتفی ساخته‌اند تا آنچه محرم شمرده می‌شود، بر نامحرم از هر لحاظ مصون شود. همچنین مرکز خانه از هیاهوی کوچه و بازار در امان مانده و به‌این‌ترتیب با انفکاک و استقلال خانه از محیط و بناهای پیرامون خود آرامش برای اهل خانه به ارمغان آمده است (علی‌آبادی ۱۳۸۰، ۷-۹). سلسله‌مراتب فضایی در این معماری، بر اساس میزان حریم و نوع استفاده از فضاها سازماندهی شده است، به گونه‌ای که قلمروهای متفاوتی با کارکردهای خاص شکل گرفته‌اند (شیروانی و دیگران ۱۳۹۳). فرهنگ در جامعه عصر قاجار، مشتمل بر سنن و باورهای آیینی بود که منجر به تمایلات اجتماعی افراد برای حفظ حریم‌های جنسیتی و اهمیت خانواده و هویت فضایی در معماری را شکل می‌داد. عدم اجازه ورود مستقیم به فضاها، تقسیم‌بندی‌های خاص هر یک از فضاها اثبات‌کننده وجود نقش حتمی فرهنگ و مذهب در معماری این خانه‌ها است (نامدار و محمدیان ۱۳۹۷). در اواخر دوره قاجار دگرگونی و کم‌توجهی به حریم‌ها خود را نشان دادند؛ به طوری که هر چه به دوره پهلوی نزدیک می‌شویم، سبک غربی هر چه بیشتر خودنمایی می‌کند (سلامی و ترابی ۱۳۹۵).

۳-۴-۲. عوامل اجتماعی

قدرت، یکی از مفاهیم کلیدی در روابط خانوادگی است که نمود آن در رفتارهای عینی اعضای خانواده مشاهده می‌شود (به نقل از بارکر ۱۳۸۷، ۶۲۶). در ساختار سنتی جامعه، مردان به دلیل حضور پررنگ‌تر در عرصه‌ی عمومی، جایگاه غالب‌تری در تعیین هنجارهای اجتماعی داشتند (بنجامین ۱۳۹۱، ۱۷۱). هنجارهای اجتماعی، محیط درونی را متعلق به زنان و محیط عمومی را متعلق به مردان می‌داند (ورمقانی و دیگران ۱۳۹۴). اساس این ایدئولوژی که عمومی را از خصوصی، مرد را از زن، جدا می‌کند، ساختار قدرت به عبارتی سرمایه‌داری و مردسالاری است (عرشی‌ها و مدیری ۱۳۹۰). مسئله مردسالاری باعث شکل‌گیری، معماری مردساخته شده است. تقسیم‌بندی میان دو فضای عمومی و خصوصی را که یکی از

دوگانه‌های مرسوم در نظام سلسله‌مراتب موجود و همچنین مفهومی مرتبط با فضا-مکان است. نقش‌های مربوط به امور عرصه عمومی، مدیریت و قدرت به مردان و نقش‌های مربوط به عرصه خصوصی، خانه‌داری و بچه‌داری به زنان سپرده می‌شود (حسین پور و خوارزمی ۱۴۰۰).

در دوره قاجار، این تفکیک جنسیتی با شدت بیشتری اعمال می‌شد. زنان به‌طور معمول از حضور در عرصه عمومی خودداری کرده و تهیه‌ی مایحتاج زندگی نیز از طریق خدمتکاران مرد یا زن صورت می‌گرفت. حتی وظایف مادری نیز گاه با کمک کنیزها و خدمتکاران انجام می‌شد. این تفکیک منجر به شکل‌گیری حوزه‌های فضایی مشخص تحت سلطه مردان و زنان شد (Rendell et al 2000, 312). در دوره پهلوی اول، تغییرات فرهنگی حاصل از ارتباطات بین‌المللی، سفر ایرانیان به اروپا و حضور مردان اروپایی با همسران‌شان در ایران، موجب تحولات تدریجی در روابط زنان و مردان شد؛ تا آنجا که ملاقات زنان با مردان خارجی و کاهش مرزبندی‌های جنسیتی در سطوح اجتماعی و خانوادگی مشاهده می‌شود (کیائی و دیگران ۱۴۰۰). این تحولات، زمینه‌ساز دگرگونی در ساختار فضایی خانه‌ها نیز گردید.

۳-۴-۳. عوامل اقتصادی

در جامعه سنتی ایران، معمولاً مسئله معیشت و کار در عرصه‌های عمومی به مردان اختصاص می‌یافت. در حالی که نقش زنان محدود به خانه و امور خانگی تلقی می‌شد. با این حال، این الگو بسته به طبقه اجتماعی و موقعیت جغرافیایی، می‌توانست متغیر باشد. در دوره قاجار، زنان شهری عمدتاً در حوزه خصوصی فعالیت داشتند. در حالی که زنان روستایی، در فعالیت‌های خارج از خانه مشارکت بیشتری داشتند. بنابراین، تمایز میان عرصه‌های عمومی و خصوصی و مفهوم فضاهای جنسیتی برای زنان شهری برجسته‌تر بود (ورمقانی و دیگران ۱۳۹۴). با گذر زمان و ورود جریان‌های روشنفکری به جامعه، نقش اقتصادی زنان، به‌ویژه در شهرها، دستخوش تحول شد. زنان شهری در دوره‌های متأخر قاجار در حوزه‌هایی چون تجارت، مالکیت املاک و خدمه دربار فعالیت می‌کردند. برخی زنان، به واسطه مهارت‌های خیاطی و دوخت‌ودوز، توانستند جایگاه‌هایی در نظام خدماتی و حتی دولتی کسب کنند. این نوع از اشتغال، بسته به شرایط اقتصادی و فرهنگی مناطق مختلف، تفاوت‌هایی نشان می‌داد (علیزاده بیرجندی و ناصری ۱۳۹۴). در دوران پهلوی، مسئله اقتصاد زنان شهری، گسترده‌تر شد. امکان دسترسی به تحصیلات رسمی، موجب افزایش حضور زنان در مشاغل دولتی و اجتماعی گردید. با این حال، ساختارهای اجتماعی همچنان تمایزات جنسیتی

جامعه تلقی می‌شود. این پژوهش به تحلیل چگونگی بازتاب تمایزات جنسیتی در سازمان فضایی خانه‌های سنتی دوره قاجار و پهلوی پرداخته و نحوه شکل‌گیری قلمروهای جنسیتی در قالب چهار عرصه‌ی یادشده را در عناصر کالبدی این خانه‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد.

۵. روند پژوهش

۵-۱. معرفی نمونه‌های موردی

در راستای دستیابی به اهداف پژوهش، در این بخش ابتدا شانزده نمونه از خانه‌های سنتی شهر تبریز که متعلق به دو دوره‌ی قاجار و پهلوی هستند، معرفی می‌شوند. انتخاب این نمونه‌ها بر اساس قدمت، ویژگی‌های کالبدی شاخص، و ثبت در فهرست میراث ملی صورت گرفته است. سپس این خانه‌ها از منظر مؤلفه‌های فضایی با تأکید بر تمایزات جنسیتی و عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی مؤثر بر آن، مورد تحلیل تطبیقی قرار می‌گیرند. خانه‌های بهنام، قدکی، مشروطه، شربت‌اوغلی، مجتهدی، سلماسی، امیرنظام، و صحتی مربوط به دوره‌ی قاجار، و خانه‌های علوی، نیشابوری، اردوبادی، لاله‌ای‌ها، پروین، ستارخان، رستگار، و ساوجبولاغی متعلق به دوره‌ی پهلوی هستند. دوره تاریخی و زمان تقریبی ساخت این خانه‌ها در جدول ۱ درج شده است.

را حفظ کرده بود و زنان در موقعیت‌های شغلی پایین‌تری از مردان مشغول به کار بودند (امیری و دیگران ۱۳۹۷). در همین دوره نیز زنان روستایی هم بیشتر مشغول کارهای از قبیل کشاورزی بودند.

مجموعه عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی بررسی‌شده، به‌طور مستقیم در شکل‌گیری تفاوت‌های جنسیتی تأثیرگذارند؛ تفاوت‌هایی که در کالبد خانه نیز بازتاب یافته و به تعریف قلمروهای جنسیتی انجامیده‌اند. پژوهشگران متعدد، الگوی مستقیم فضایی مسکن را به صورت الگویی کلی در قالب چهار عرصه «عمومی»، «نیمه‌عمومی»، «نیمه‌خصوصی»، و «خصوصی» مطرح و تأیید کرده‌اند. عرصه عمومی، دربرگیرنده فضاهای منتهی به ورودی، مجموعه ورودی و متعلقات آن می‌شود. عرصه نیمه‌عمومی، فضاهایی میان لایه اجتماعی بیرونی و درونی خانه را در بر می‌گیرد. عرصه نیمه‌خصوصی، شامل فضاهایی است که در فصل مشترک لایه‌های اجتماعی زنان و لایه خصوصی خانه قرار دارند. عرصه خصوصی و عرصه خلوت که حوزه اعضای خانواده است و شامل اتاق خواب‌ها و فضاهای خلوت مشترک می‌شود (یاری بروجنی و دیگران ۱۳۹۳). نکته مهم در این زمینه، چگونگی شکل‌گیری این قلمروها بر اساس حضور جنسیتی غالب در هر فضا است؛ به‌طوری که تعریف و سازمان‌دهی فضایی، بازتابی از ساختار جنسیتی حاکم بر

جدول ۱. معرفی نمونه موردی‌های هر دو دوره

خانه‌های دوره قاجار			
خانه بهنام	خانه قدکی	خانه مشروطه	خانه شربت اوغلی
اوایل قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	اوایل قاجار - اواسط قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	اواسط قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	نیمه دوم قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)
			
خانه مجتهدی	خانه سلماسی	خانه امیر نظام گروسی	خانه صحتی
اواسط قاجار - اواخر پهلوی (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	اواخر قاجار (فردانش و دیگران ۱۳۹۲)	اواخر قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	اواخر قاجار - اوایل پهلوی (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)
			

خانه‌های دوره پهلوی

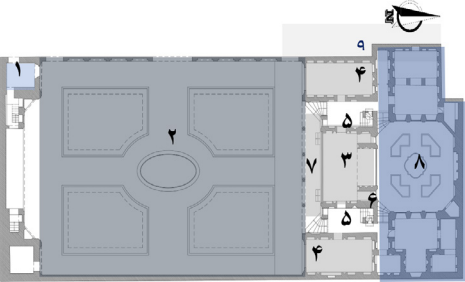
خانه علوی	خانه نیشابوری	خانه اردوبادی	خانه لاله‌ای‌ها
قاجاری - پهلوی (اسمعیلی سنگری و عمرانی ۱۳۹۳، ۱۲۳)	پهلوی اول - قاجار (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	پهلوی اول (حق‌جو و دیگران ۱۳۹۷، ۱۲۸)	پهلوی اول (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)
			
خانه پروین اعتصامی	خانه ستارخان	خانه رستگار	خانه ساوجبلاغی
پهلوی اول (حق‌جو و دیگران ۱۳۹۷، ۱۲۸)	پهلوی اول (حق‌جو و دیگران ۱۳۹۷، ۱۲۸)	پهلوی اول (کی‌نژاد و شیرازی ۱۳۸۹)	پهلوی اول (شورای ثبت آثار ملی، سال ۱۳۷۹ شماره ۲۷۰۱ و مدحوشیان‌نژاد و عسکری الموتی ۱۳۹۵)
			

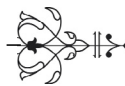
۲-۵. تحلیل تمایزات جنسیتی در نمونه‌های موردی دوره قاجار

در این مرحله از پژوهش، نمونه‌های موردی مربوط به دوره قاجار از منظر تمایزات جنسیتی در ساختار فضایی مورد تحلیل کیفی قرار گرفته‌اند. تحلیل‌ها مبتنی بر بررسی عناصر کالبدی هر خانه بوده که به ترتیب از ورودی، حیاط بیرونی، فضاهای

داخلی و حیاط اندرونی دنبال شده‌اند. این عناصر بر اساس چارچوب مفهومی چهار عرصه‌ی فضایی شامل «عمومی»، «نیمه‌عمومی»، «نیمه‌خصوصی» و «خصوصی» دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند. نتایج این بررسی در جدول ۲ ارائه شده و تمامی بخش‌های تحلیل‌شده نیز به‌صورت شماره‌گذاری شده بر روی پلان هر خانه مشخص گردیده‌اند.

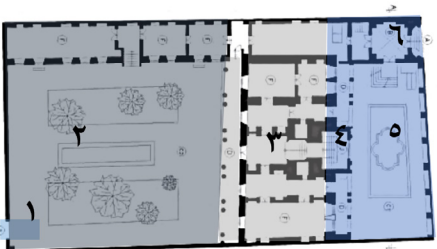
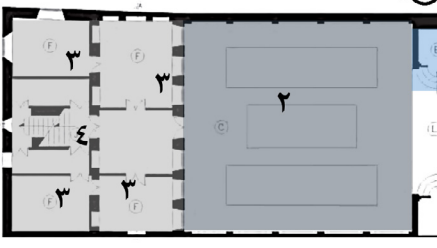
جدول ۲. بررسی تمایزات جنسیتی در خانه‌های دوره قاجار

عناصر کالبدی	عرصه‌ها (عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی، خصوصی)	پلان
خانه بهنام		
ورودی	عرصه عمومی و تحت سلطه مردان، دارای سکوهایی در سردر برای پاتوق مردانه، وجود حلقه برای کوبیدن درب توسط زنان و کوبه برای کوبیدن درب توسط مردان (۱)	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و تحت سلطه مردان، فضای تعاملات مردانه، بزرگترین بخش خانه جهت نشان دادن قدرت مردانه (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و تحت سلطه مردان، تفکیک فضای مردانه (بیرونی) از فضای زنانه (اندرونی)، طنبی یا شاهنشین فضای مردانه برای مهمانی‌ها (۳)، کله ای در طبقه بالای طنبی فضای زنانه (۶)، ایوان فضای زنانه به هنگام تماشای مراسمات (۷) بخش خدماتی یک طبقه شامل مطبخ و اصطبل و... که در ضلع غربی خانه بوده و امروزه حذف شده است (۹).	
حیاط اندرونی	عرصه خصوصی و تحت سلطه زنان، فضای تعاملات و فعالیت‌های زنانه، کوچکتر از حیاط بیرونی جهت نشان دادن ضعف زنانه، دارای ورودی مجزا برای زنان (۸).	

عناصر کالبدی	عرصه‌ها (عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی، خصوصی)	پلان	
خانه قدکی			
ورودی	عرصه عمومی خانه و تحت سلطه مردان، عدم دید مستقیم افراد غریبه به داخل خانه، دارای سکوهایی در سردر برای پاتوق مردانه، وجود حلقه برای کوبیدن درب توسط زنان و کوبه برای کوبیدن درب توسط مردان (۱)		
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و بیشتر تحت سلطه مردان، فضای تعاملات مردانه (۲)		
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و تحت سلطه مردان، تفکیک فضای بیرونی (فضای مردانه) از اندرونی (فضای زنانه)، اتاق‌ها فضای مردانه برای مهمانی‌ها (۳ و ۴)، پله‌ها و راهروها به‌عنوان حایل بین فضای مردانه و زنانه (۵)، ایوان فضای زنانه به هنگام تماشای مراسمات (۶)		
حیاط اندرونی	عرصه خصوصی و تحت سلطه زنان، فضای تعاملات و ارتباطات زنانه، آشپزخانه در اندرونی فضای زنانه (۷)		
خانه مشروطه			
ورودی	عرصه عمومی و بیشتر تحت سلطه مردان (۱)، رعایت حریم، عدم دید مستقیم افراد غریبه و نامحرم به داخل خانه، استفاده از عناصر حلقه و کوبه برای ایجاد تمایز بین نوع در کوبیدن زنان و مردان		
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط برای حضور مردان و زنان (۲)		
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی، ورودی مرکزی (حوضخانه) (۳) جایی برای حضور زنان و مردان، فضاهای میانی حایل بین فضاهای خصوصی مردان و زنان (۴)، تفکیک فضای خصوصی (اتاق‌ها) از فضای نیمه‌عمومی توسط طبقه		
خانه امیر نظام گروسی			
ورودی	ورود از سمت کوچه و یک مسیر باریک منتهی به ورودی دسترسی آن را ممکن می‌سازد. دو ورودی مجزا به حیاط بیرونی و اندرونی دارد و ورودی اصلی دارای سردر وردی، هشتی و دالان است (۱).		
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و تحت سلطه مردان، فضای تعاملات مردانه، بزرگتر از حیاط اندرونی جهت نشان دادن قدرت مردانه (۲)		
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و تحت سلطه مردان، تفکیک فضای بیرونی (مردانه) از فضای اندرونی (زنانه)، تقسیم طنبی به دو قسمت شمالی (زنانه) (۴) و جنوبی (مردانه) (۳)، اتاق‌ها، مختص مهمان و فضای مردانه (۵)، ایوان سراسری مورد استفاده زنان به هنگام مراسم (۷)		
حیاط اندرونی	عرصه خصوصی و تعاملات زنانه، آشپزخانه واقع در اندرونی: فضای زنانه، دارای ورودی مجزا جهت استفاده زنان، کوچکتر از حیاط بیرونی جهت نشان دادن ضعف زنانه (۸)		
خانه سلماسی			
ورودی	عرصه عمومی خانه، ورود با سلسله مراتب، عدم دید مستقیم افراد غریبه به داخل خانه، دارای سکوهایی در سردر برای پاتوق مردانه، وجود حلقه برای کوبیدن درب توسط زنان و کوبه برای کوبیدن درب توسط مردانه (۱)		
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط بیرونی، عرصه نیمه‌عمومی و مورد استفاده زنان و مردان (۲)		
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و مورد استفاده زنان و مردان (۳)، عدم تفکیک فضای مردانه و زنانه، طنبی و اتاق‌ها: فضای مردانه و زنانه (۴)		

عناصر کالبدی	عرصه‌ها (عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی، خصوصی)	پلان
خانه شربت اوغلی		
ورودی	خانه توسط هشتی به حیاط اندرونی متصل شده است به معبری در شمال، و از طریق دالان که متصل به حیاط بیرونی است به معبر در جنوب راه دارد (۱).	
حیاط بیرونی	دو حیاط در بخش شمالی (اندرون) و جنوبی (بیرونی) که عرصه نیمه‌عمومی و تحت سلطه مردان، بزرگتر از حیاط اندرونی جهت نشان دادن قدرت مردانه (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و مورد استفاده زنان و مردان، قسمت جنوبی بنا: فضاهای مردانه در ارتباط با حیاط بیرونی و اندرونی (۳)، قسمت شمالی بنا: فضاهای زنانه در ارتباط با حیاط اندرونی (۴)، طبقاتی فضای مردانه برای مهمانی، تفکیک بیرونی (مردانه) و اندرونی (زنانه)	
حیاط اندرونی	عرصه خصوصی، فضای تحت سلطه زنان، فضای تعاملات زنانه (۵)، دارای ورودی مجزا و ورود با سلسله‌مراتب رعایت حریم زنان خانه (۶)	
خانه مجتهدی		
ورودی	عرصه عمومی خانه و تحت سلطه مردان، سلسله‌مراتب رعایت حریم، عدم دید مستقیم به داخل خانه (۱)	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و تحت سلطه مردان، فضای تعاملات مردانه (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و تحت تسلط مردان، قسمت جنوبی بنا: فضاهای مردانه و در ارتباط با حیاط بیرونی و عرصه عمومی (۳)، قسمت شمالی بنا: فضاهای زنانه و در ارتباط با حیاط اندرونی و عرصه خصوصی (۴)، تفکیک عرصه عمومی (مردانه) و عرصه خصوصی (زنانه) با قسمت بیرونی و اندرونی، فضاهای میانی برای جلوگیری از ورود مستقیم فضای مردانه به اندرونی زنانه (۵)	
حیاط اندرونی	فضای تحت سلطه زنان، فضای تعاملات زنانه (۶)	
خانه صحتی		
ورودی	عرصه عمومی خانه و مورد استفاده زنان و مردان، ورود با سلسله‌مراتب رعایت حریم زنان خانه، عدم دید مستقیم افراد غریبه به داخل خانه (۱)	
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط، عرصه نیمه‌عمومی و مورد استفاده زنان و مردان - فاقد تمایز جنسیتی (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و مورد استفاده زنان و مردان، ورود مستقیم از حیاط به بنا (۳)، فاقد تمایز جنسیتی، اتاق‌های طبقه همکف مورد استفاده اعضای خانواده (۴)	

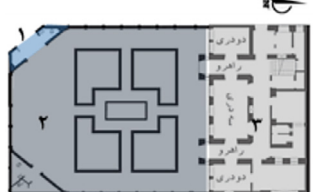
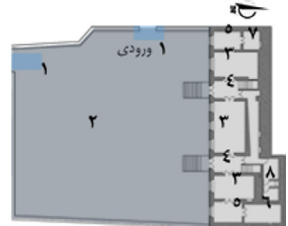
در جدول ۳ ارائه شده‌اند و موقعیت بخش‌های مختلف به‌صورت شماره‌گذاری شده بر روی پلان خانه‌ها مشخص گردیده است.

۳-۵. تحلیل کیفی تمایزات جنسیتی در نمونه‌های موردی دوره پهلوی

در ادامه روند پژوهش، نمونه‌های موردی متعلق به دوره پهلوی نیز با رویکردی مشابه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این مرحله، عناصر کالبدی هر خانه از ورودی تا حیاط بیرونی، فضاهای داخلی و حیاط اندرونی شناسایی و تحلیل شده‌اند. تحلیل‌ها بر مبنای چهار عرصه فضایی «عمومی»، «نیمه‌عمومی»، «نیمه‌خصوصی»، و «خصوصی» انجام شده و سعی شده تا تغییرات ساختاری ناشی از تحول در نقش‌های جنسیتی در این دوره نمایان شود. نتایج حاصل از این تحلیل‌ها

جدول ۳. بررسی تمایزات جنسیتی در خانه‌های دوره پهلوی

عناصر کالبدی	عرصه‌ها (عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی، خصوصی)	پلان
خانه علوی		
ورودی	عرصه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان (۱)، فاقد تمایز جنسیتی	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، دارای یک حیاط برای استفاده مردان و زنان (۲)، فاقد تمایز جنسیتی	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و خصوصی، دسترسی آسان اتاق‌ها به هم، اتاق مهمان مورد استفاده مردان و زنان (۳ و ۴)	
خانه نیشابوری		
ورودی	عرصه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، ورود به صورت مستقیم، عدم وجود سلسله‌مراتب رعایت حریم (۱)، فاقد تمایز جنسیتی	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه‌عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، دارای یک حیاط برای استفاده مردان و زنان (۲)، فاقد تمایز جنسیتی، حیاط خلوت مورد استفاده اعضای خانواده ولی فاقد تمایز جنسیتی (۳)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی و خصوصی، ایجاد حریم با پله و راهرو (۵)، دسترسی آسان اتاق‌ها به هم، اتاق مهمان مورد استفاده مردان و زنان (۴)، اتاق‌های خواب مجزا برای زنان و مردان مهمان	
خانه اردوبادی		
ورودی	فاقد تمایز جنسیتی و مورد استفاده زنان و مردان (۱)	
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط عمومی مورد استفاده زنان و مردان، عدم تفکیک فضای مردانه و زنانه (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه‌خصوصی مورد استفاده زنان و مردان (۳)، تفکیک عرصه خصوصی شامل اتاق‌های مورد استفاده اعضای خانواده به ویژه زنان به کمک طبقه	
خانه لاله‌ای‌ها		
ورودی	دارای دو ورودی فاقد تمایز جنسیتی و مورد استفاده زنان و مردان (۱)	
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط برای استفاده عمومی، فاقد تمایز جنسیتی (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	اتاق‌های مهمان فاقد تمایز جنسیتی، تفکیک عرصه نیمه‌خصوصی شامل اتاق‌های مورد استفاده زنان توسط طبقات	
خانه پروین اعتصامی		
ورودی	دارای دو ورودی مورد استفاده زنان و مردان (۱)، فاقد تمایز جنسیتی	
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط عمومی و مورد استفاده زنان و مردان (۲)، فاقد تمایز جنسیتی	
عناصر کالبدی داخل بنا	اتاق‌ها مورد استفاده مردان و زنان (۳)، پله و راهرو برای جلوگیری از دسترسی غیر مستقیم به فضاهای خصوصی خانه (۴)، اتاق نشیمن فضای مردانه و زنانه (۵)، آشپزخانه فضای زنانه و دارای دسترسی غیر مستقیم (۶)، اتاق خلوت فضای زنانه و دارای دسترسی غیر مستقیم (۷)	

عناصر کالبدی	عرصه ها (عمومی، نیمه عمومی، نیمه خصوصی، خصوصی)	پلان
خانه ستارخان		
ورودی	ورودی عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، فاقد تمایز جنسیتی	
حیاط بیرونی	دارای یک حیاط مورد استفاده عموم زنان و مردان، فاقد تمایز جنسیتی	
عناصر کالبدی داخل بنا	دارای یک ورودی مشترک برای زنان و مردان، دسترسی آسان به همه بخش های خانه، آشپزخانه فضای زنانه اما دارای دسترسی آسان	
خانه رستگار		
ورودی	عرصه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، فاقد تمایز جنسیتی (۱)	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، دارای یک حیاط برای استفاده مردان و زنان، فاقد تمایز جنسیتی (۲)	
عناصر کالبدی داخل بنا	عرصه نیمه خصوصی و خصوصی، ایجاد حریم با پله و راهرو، تفکیک اتاق های خصوصی از عرصه نیمه خصوصی با کمک طبقه	
خانه ساوجبلاغی		
ورودی	عرصه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، ورود غیرمستقیم از طریق هشتی (۱)، فاقد تمایز جنسیتی	
حیاط بیرونی	عرصه نیمه عمومی و مورد استفاده زنان و مردان، دارای یک حیاط برای استفاده مردان و زنان (۲)، فاقد تمایز جنسیتی	
عناصر کالبدی داخل بنا	دارای ورودی مشترک، عرصه خصوصی و نیمه خصوصی، دسترسی آسان به اتاق ها، اتاق مهمان مورد استفاده مردان و زنان (۳)	

۶. یافته‌ها

از مردانه، و در نتیجه پیدایش فضاهای جنسیتی شده است. این نوع تمایز در معماری خانه‌های دوره قاجار نسبت به سایر دوره‌ها با وضوح بیشتری قابل مشاهده است. از سوی دیگر، با توجه به نظام معیشتی مردم‌حور و عدم ضرورت مشارکت اقتصادی زنان در خانواده‌های اعیانی این دوره، کلیه فعالیت‌های زنان به درون خانه محدود می‌شد. از این‌رو، فضای اندرونی به‌عنوان فضایی کاملاً زنانه، به‌صورت بخشی مجزا از فضای بیرونی مردانه تعریف شده بود. بنابراین، با در نظر گرفتن این‌که نمونه‌های مورد بررسی متعلق به طبقه اعیان جامعه بوده‌اند، می‌توان نتیجه گرفت که عامل طبقه اجتماعی، به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از عوامل اجتماعی، نیز در شکل‌گیری تمایزات جنسیتی در معماری خانه‌های قاجار نقش مؤثری ایفا کرده است. مجموعه این عوامل، درون‌گرایی خانه‌ها و تعریف قلمروهای جنسیتی در ساختار فضایی آن‌ها را رقم زده‌اند.

به‌صورت کلی، با در نظر گرفتن مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری تمایزات جنسیتی شامل عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، در خانه‌های دوره قاجار، عوامل فرهنگی همچون باورهای آیینی، آداب و رسوم، و فرهنگ بومی تبریز - و در پی آن، لزوم رعایت حریم و محرمیت زنان - از جمله اصلی‌ترین عوامل مؤثر در ایجاد تمایزات جنسیتی به‌شمار می‌روند که به شکل‌گیری فضاهای جنسیتی منجر شده‌اند. از این‌رو، مذهب و آیین نقش پررنگ‌تری در شکل‌گیری این تمایزات ایفا کرده‌اند. در کنار آن، تأثیر عوامل اجتماعی همچون هنجارهای اجتماعی شکل‌گرفته توسط مردان، و نگرش برتری مردان نسبت به زنان، نیز در معماری خانه‌ها نمود یافته است. طبق بررسی‌های انجام‌شده، ساختار مردسالارانه حاکم بر جامعه قاجار یکی از مؤلفه‌های برجسته در این زمینه بوده که به‌وضوح موجب تقویت فضاهای تحت سلطه مردان، تفکیک فضای زنانه

دسترسی آسان فراهم آورند. در نتیجه، از میان تمامی مؤلفه‌های مؤثر، نقش آمیختگی فرهنگ غربی با فرهنگ ایرانی، در کاهش یا حذف تمایزات جنسیتی در معماری این خانه‌ها، برجسته‌تر از سایر عوامل است؛ و به دنبال آن، سایر مؤلفه‌ها نیز در تأثیرگذاری متقابل بر یکدیگر، از اهمیت پیشین خود کاسته‌اند (تصویر ۲).

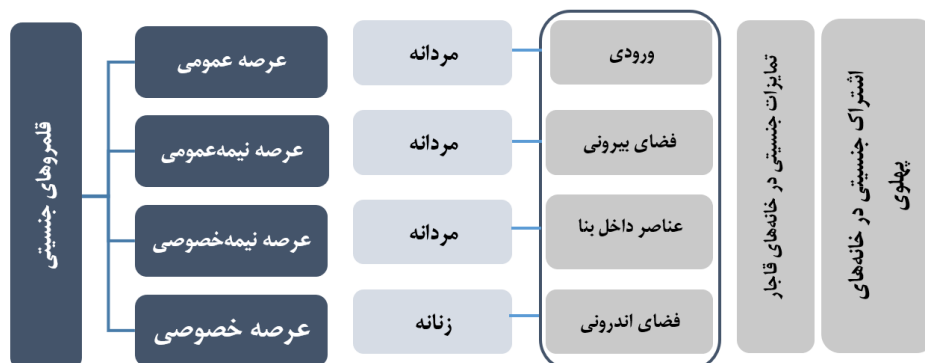
بالین‌حال، در روند گذار از دوره قاجار به دوره پهلوی، و با توجه به آمیختگی تدریجی فرهنگ غربی با فرهنگ جامعه ایرانی، تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی بر تمایزات جنسیتی در معماری خانه‌ها کاهش یافته است. بر اساس نمونه‌های موردی، معماری خانه‌های پهلوی به‌سوی برون‌گرایی گرایش یافته و عناصر کالبدی بنا به گونه‌ای طراحی شده‌اند که امکان استفاده مشترک زنان و مردان را با

تصویر ۲. تمایزات جنسیتی در نمونه‌های موردی هر دو دوره (مأخذ: نگارندگان)

و درون‌گرا بود. اما در خانه‌های دوره پهلوی، این تفکیک و عرصه‌بندی به‌تدریج معنا و کارکرد پیشین خود را از دست داد و فضاها بیشتر با رویکردی یکپارچه و مشترک میان دو جنس طراحی شدند، به‌گونه‌ای که تمایز میان فضاهای زنانه و مردانه در معماری این دوره کم‌رنگ‌تر یا حتی حذف شده است (تصویر ۳).

با توجه به تقسیم‌بندی قلمروهای جنسیتی، در خانه‌های دوره قاجار، عرصه‌های عمومی (ورودی)، نیمه‌عمومی (حیاط بیرونی) و نیمه‌خصوصی (عناصر کالبدی درون بنا) عمدتاً به‌عنوان فضاهای مردانه تعریف می‌شدند که تعاملات اجتماعی، دیدارها و مهمانی‌های مردان در این فضاها صورت می‌گرفت. در مقابل، عرصه خصوصی، به زنان و فعالیت‌های مرتبط با آنان اختصاص داشت و از منظر فضایی، محدود

تصویر ۳. قلمروهای جنسیتی ناشی از تمایزات جنسیتی در نمونه‌های موردی هر دو دوره (مأخذ: نگارندگان)

۶. بحث و نتیجه‌گیری

جنسیت یکی از مهم‌ترین معیارهای اجتماعی-فرهنگی در طبقه‌بندی افراد جامعه به شمار می‌آید و از جمله مباحث بنیادین در حوزه‌های فلسفی و علوم انسانی است که می‌توان آن را در تمامی عرصه‌ها، از جمله معماری، مورد پیگیری قرار داد. در حوزه معماری، لزوم پرداختن به رابطه‌ی میان جنسیت و فضا از دهه ۱۹۸۰ میلادی مطرح شد و از آن زمان، مطالعات مختلفی به بررسی اثرات متقابل فضا و جنسیت بر یکدیگر پرداخته‌اند. در این چارچوب، فضا می‌تواند بر اساس نوع استفاده‌کنندگان و ماهیت فعالیت‌های انجام‌شده در آن، به‌عنوان فضایی جنسیتی شناخته شود؛ به این معنا که جنسیت، نقش مؤثری در تفکیک فضایی میان مردان و زنان ایفا می‌کند. عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فضاهای جنسیتی در معماری، متنوع و چندبعدی‌اند و عمدتاً شامل مؤلفه‌های فرهنگی (نظیر باورهای مذهبی، پوشش، و رعایت حریم)، مؤلفه‌های اجتماعی (همچون نظام مردسالارانه)، و مؤلفه‌های اقتصادی (مانند میزان مشارکت زنان در معیشت خانواده) می‌شوند. در این پژوهش، به‌منظور بررسی نقش تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی تبریز، ابتدا مفاهیم نظری مرتبط با جنسیت و فضا، شناخت فضاهای جنسیتی، و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. در گام بعدی، جهت تحلیل موردی، شانزده نمونه از خانه‌های سنتی تبریز انتخاب شدند که هشت نمونه از آن‌ها متعلق به دوره قاجار و هشت نمونه دیگر متعلق به دوره پهلوی بودند. عناصر کالبدی این خانه‌ها با تأکید بر تمایزات جنسیتی تحلیل و ارزیابی گردیدند. یافته‌های این تحلیل نشان می‌دهد که در خانه‌های دوره قاجار، تمایزات جنسیتی بیش از هر چیز، تحت تأثیر مؤلفه‌های

فرهنگی و اجتماعی بوده‌اند. این تأثیرات به‌وضوح در نحوه چیدمان فضایی و طراحی عناصر کالبدی خانه‌ها قابل مشاهده است. فضاهای این دوره عموماً درون‌گرا بوده و ساختار فضایی آن‌ها به‌گونه‌ای شکل گرفته که حریم‌بندی‌های جنسیتی را تقویت نماید. در مسیر گذار از دوره قاجار به پهلوی، با توجه به تعامل و ترکیب فرهنگ ایرانی با فرهنگ غربی، نقش این عوامل به‌تدریج کم‌رنگ‌تر شده و معماری خانه‌ها به سمت برون‌گرایی سوق یافته است. از این‌رو، در خانه‌های دوره پهلوی شاهد کاهش چشم‌گیر در فضاهای مبتنی بر تمایزات جنسیتی هستیم.

از میان عناصر کالبدی بررسی‌شده، در خانه‌های دوره قاجار، حیاط بیرونی و اندرونی بیشترین تأثیر را از جنسیت‌پذیری فضا داشته‌اند. حیاط بیرونی که به‌عنوان یک عرصه نیمه‌عمومی در ارتباط با فضای عمومی قرار داشت، فضایی کاملاً مردانه تلقی می‌شد؛ در حالی که حیاط اندرونی به‌مثابه عرصه خصوصی، به زنان اختصاص داشت و تحت سلطه آن‌ها تعریف می‌شد. در مقابل، در خانه‌های دوره پهلوی، اثرگذاری تمایزات جنسیتی بر عناصر کالبدی تا حد زیادی کاهش یافته بود؛ با این حال، در برخی فضاها همچون اتاق‌های خواب، حمام، و گاه آشپزخانه، به‌سبب رفت‌وآمد غالب زنان، همچنان حریم‌گذاری فضایی مشاهده می‌شود.

به‌طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که نقش تمایزات جنسیتی در طراحی خانه‌های سنتی تبریز، از اوایل دوره قاجار تا پایان دوره پهلوی، تحت تأثیر عوامل متعدد فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی بوده است؛ اما این نقش در گذر زمان و به‌ویژه در دوره پهلوی، روندی نزولی به خود گرفته و در برخی نمونه‌ها حتی از میان رفته است.

منابع

۱. اسدی محل‌چالی، مسعود، محمد تقی پیربابایی، و منیژه مقصودی. ۱۳۹۸. تبیین فرهنگ جنسیتی فضا در گذرهای شهر اسلامی-ایرانی. *دانش شهرسازی* ۳ (۱): ۱۵-۳۱.
۲. اسمعیلی سنگری، حسین، و بهروز عمرانی. ۱۳۹۳. *تاریخ و معماری خانه‌های قدیم تبریز*. تهران: فروش.
۳. امیری، آمنه، محمد سلماسی‌زاده، و محمد عباس‌زاده. ۱۳۹۷. توسعه جنسیتی در دوره پهلوی اول با تأکید بر فرصت‌های تحصیلی زنان. *جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه* ۷ (۱): ۹۷-۱۲۴.
۴. بارکر، کریس. ۱۳۸۷. *مطالعات فرهنگی (نظریه و عملکرد)*. ترجمه‌ی مهدی فرجی و نفیسه حمیدی. تهران: پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۵. براتی، ناصر، و محمدعلی سلیمان‌نژاد. ۱۳۹۰. ادراک محرک‌ها در محیط کنترل‌شده و تأثیر جنسیت بر آن نمونه مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره). *باغ نظر* (۱۷): ۱۹-۳۰.
۶. بنجامین، ساموئل گرین ویلر. ۱۳۹۱. *ایران و ایرانیان (در عصر ناصرالدین شاه)*. ترجمه‌ی محمدحسین کردبچه. تهران: اطلاعات.
۷. بهرامی برومند، مرضیه. ۱۳۹۵. *دیگری در اندرونی: واکاوی فضایی جنسیتی*. تهران: تیسرا.
۸. پورجواد اصل، باقر، و حامد بی‌تی. ۱۴۰۰. رهیافت‌هایی از نمای خانه‌های تاریخی جهت به کارگیری در نمای ساختمان‌های نوساز (نمونه موردی: خانه‌های تاریخی تبریز). *باغ نظر* ۱۹ (۱۰۷): ۸۵-۹۸.

۹. جلالی میلانی، سمیه، احد نژاد ابراهیمی، حامد بی‌تی، و علی وندشکاری. ۱۳۹۹. فهم ذهنیت معماریانه در دوره‌ی قاجار از نمای خانه بر اساس خوانش نماهای خانه‌های محله سرخاب تبریز. رساله دکتری معماری اسلامی. دانشکده معماری و شهرسازی. دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
۱۰. حسین پور، احسان، و لایلا خوارزمی. ۱۴۰۰. فضا و جنسیت بر مبنای عدالت. مطالعات پژوهشی در حقوق و علوم قضایی ۷ (۴): ۸۲-۹۰.
۱۱. حق جو، امیر، حسین سلطانزاده، فرهاد تهرانی، و سیمون آیوازیان. ۱۳۹۷. سیر تحول اندام‌های اصلی خانه‌های تبریز از دوره قاجار تا دوره پهلوی. صنفه ۲۹ (۳): ۱۲۱-۱۴۰.
۱۲. حیدری، اکبر، پریسا قاسمیان اصل، و مریم کیایی. ۱۳۹۶. بررسی نقش تمایزات جنسی در طراحی خانه‌های سنتی، با تمرکز بر جایگاه خانواده. مطالعات شهر ایرانی اسلامی (۱): ۲۱-۳۳.
۱۳. ریاحی، محمد اسماعیل. ۱۳۸۶. عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان پذیرش کلیشه‌های جنسیتی (مطالعه موردی جوانان کارآموز در مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای استان مازندران). زن در توسعه و سیاست ۱ (۱۷): ۱۰۹-۱۳۶.
۱۴. سلامی، علیرضا، و زهره ترابی. ۱۳۹۵. حجاب در معماری خانه، از قاجار تا معاصر نمونه‌های موردی: خانه‌های قدیمی تبریز. در دومین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی، و مدیریت شهری.
۱۵. شیروانی، مریم، و بهنام بذرافکن، و افروز ناصر. ۱۳۹۳. چگونگی حفظ حریمیت در معماری معاصر مسکونی ایران با توجه به معماری سنتی ایران نمونه موردی: خانه‌های قدیمی شهر شیراز در دوره قاجاریه، اولین همایش ملی معماری مسکونی، همدان، ملایر.
۱۶. صادقی، فاطمه، و شقایق چیت‌ساز. ۱۴۰۱. بررسی میزان تأثیر راهکارهای طراحی معماری فضاها بر مبنای مقایسه عملکرد تفاوت‌های جنسیتی در توانایی چرخش ذهنی. تازه‌های علوم شناختی ۹۵ (۲۴): ۱۷-۲۹.
۱۷. عرشی‌ها، مریم‌السادات و آتوسا مدیری. ۱۳۹۰. تأثیر فضاهای جنسیتی شده بر احساس امنیت زنان نمونه‌های موردی میدان مادر و میدان راه آهن. پژوهش اجتماعی ۴ (۱۳): ۱۱۹-۱۴۲.
۱۸. علیزاده بیرجندی، زهرا، و اکرم ناصری. ۱۳۹۴. بررسی مشارکت‌های اقتصادی زنان شهری در عصر قاجار با تکیه بر گزارش سیاحان خارجی. تاریخ نامه ایران بعد از اسلام. ۶ (۱۱): ۱۲۷-۱۵۲.
۱۹. علی‌آبادی، محمد. ۱۳۸۰. تأثیر فرهنگ اسلامی بر معماری خانه. تهران: مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی.
۲۰. فردانش، فرزین، پریسا محمدحسینی، و علی‌اکبر حیدری. ۱۳۹۲. تحلیل فرهنگی خانه سلماسی تبریز بر اساس نظریه ریپورت. معماری ایران (۵): ۸۱-۹۹.
۲۱. کاظمی، مهروش. ۱۳۸۸. رویکردی تحلیلی به مقوله جنسیت و تأثیر آن در کیفیت فضا (نمونه مورد مطالعه: پارک فجر تبریز). هویت شهر ۳ (۴): ۴۷-۵۸.
۲۲. کاظمی، مهروش، فرح حبیب، و سید غلامرضا اسلامی. ۱۳۹۳. رویکردی تحلیلی به نیازهای روانی و رفتاری زنان و تأثیر آن در بهبود کیفیت فضا (نمونه مورد مطالعه: فضای عمومی پارک). علوم و تکنولوژی محیط زیست ۱۶ (شماره ویژه): ۵۶۹-۵۷۹.
۲۳. کولمان، دورته. ۱۳۹۶. فضا، قدرت، تمایز: مطالعات جنسیت معماری. ترجمه‌ی زرین پناه نصیر. تهران: نظر.
۲۴. کیانی، مهدخت، حسین سلطانزاده، مریم ارمان، و علی‌اکبر حیدری. ۱۴۰۰. صورت‌بندی مولدهای انعطاف‌پذیری خانه‌های اعیانی بر اساس تحولات گفتمان جنسیتی دوره قاجار (مورد پژوهشی: خانه‌های اعیانی قزوین). فضای زیست ۱ (۱): ۴۳-۶۷.
۲۵. کی‌نژاد، محمد علی، و محمدرضا شیرازی. ۱۳۸۹. خانه‌های قدیمی تبریز. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
۲۶. للحج، رفیع، و میرسعید موسوی. ۱۳۹۷. نگرش روانشناختی به نقش جنسیت در قابلیت‌های ادراک فضای معماری. معماری و شهرسازی آرمانشهر (۲۳): ۸۵-۹۴.
۲۷. مازلو، اچ ابراهام. ۱۳۷۶. انگیزش و شخصیت. ترجمه‌ی احمد رضوانی. مشهد: آستان قدس رضوی.
۲۸. مدهوشیان نژاد، محمد، و حجت‌اله عسکری الموتی. ۱۳۹۵. تمایزهای کیفی و کمی در سیر تحول ارس‌های قاجاری تبریز. هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی ۲۱ (۴): ۷۷-۸۴.
۲۹. مهدی‌زاده، سید محمد. ۱۳۸۷. رسانه‌ها و بازنمایی. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۳۰. میرغلامی، مرتضی، کسری کتاب‌اللهی، مهوش آزادی، و آریتا بلالی اسکویی. ۱۴۰۰. ادراک مبادی ورودی شهرها از منظر تفاوت‌های جنسیتی کاربران (نمونه موردی: حد ورود شهر سمنان- محور همدان). هنرهای کاربردی ۱ (۲): ۵۱-۷۱.
۳۱. نامدار اکبری، شبنم، و بهرام محمدیان. ۱۳۹۷. بررسی تأثیرات فرهنگ و مذهب بر کالبد فضایی خانه‌های دوره قاجار تبریز. در کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، آذربایجان شرقی، تبریز.
۳۲. نژاد ابراهیمی، احد، شهین فرخی، و مهسا شب‌آهنگ. ۱۴۰۱. شاخص‌های تأثیرگذار اصالت بخش در بازآفرینی خانه صدقیانی تبریز. باغ نظر ۱۹ (۱۰۸): ۹۱-۱۰۸.

۳۳. وحدت‌طلب، مسعود، علی یاران، و حامد محمدی خوشبین. ۱۳۹۷. بررسی مفهوم و ارزیابی پر و خالی در جداره‌های خانه‌های تاریخی تبریز. *پژوهش‌های معماری اسلامی* (۱۹): ۶۶-۸۰.
۳۴. وحدت‌طلب، مسعود، فرهاد احمدنژاد، محمد علی نظری، و حمید ندیمی. ۱۳۹۸. جستاری در نسبت زمان ادراک بصری، با دو عامل پیچیدگی در تصاویر معماری و جنسیت مخاطب. *پژوهش‌های معماری اسلامی* ۷ (۳): ۱۵۱-۱۶۵.
۳۵. وحدت‌طلب، مسعود، و عاطفه حشمتی. ۱۴۰۰. واکاوی تأثیر جنسیت بر ترجیحات زیبایی‌شناسی تقارن در جداره خارجی بناهای معماری معاصر ایران. *اندیشه معماری* ۵ (۱۰): ۲۷۷-۲۹۲.
۳۶. ورمقانی، حسنا، حسین سلطان‌زاده، و مزین دهباشی شریف. ۱۳۹۴. رابطه جنسیت و فضا در عرصه‌های خصوصی و عمومی دوره قاجار. *باغ نظر* ۱۲ (۳۷): ۳۱-۴۰.
۳۷. ورمقانی، حسنا، و حسین سلطان‌زاده. ۱۳۹۷. نقش جنسیت و فرهنگ معیشتی در شکل‌گیری خانه (مقایسه خانه‌های قاجاری گیلان و بوشهر). *معماری و شهرسازی آرمانشهر* (۲۳): ۱۲۳-۱۳۴.
۳۸. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۵۴. *سند ثبتی خانه مشروطه*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۳۹. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۵. *سند ثبتی خانه امیر نظام گروسی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۰. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۶. *سند ثبتی خانه بهنام*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۱. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۶. *سند ثبتی خانه سلماسی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۲. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۶. *سند ثبتی خانه قدکی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۳. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۸. *سند ثبتی خانه اردوبادی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۴. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۸. *سند ثبتی خانه رستگاری*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۵. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۸. *سند ثبتی خانه صحتی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۶. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۹. *سند ثبتی خانه ساوجبلاغی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۷. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۷۹. *سند ثبتی خانه لاله‌ای‌ها*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۸. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۸۱. *سند ثبتی خانه علوی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۴۹. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۸۱. *سند ثبتی خانه مجتهدی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۵۰. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۸۱. *سند ثبتی خانه نیشابوری*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۵۱. وزارت میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۸۴. *سند ثبتی خانه شربت اوغلی*. تبریز: سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی.
۵۲. هاشمی تپله نویی، ملیحه، مرتضی میرغلامی، و مجتبی رفیعیان. ۱۳۹۳. *سنجش رضایتمندی زنان از پارک‌های بانوان (مطالعه موردی: پارک‌های بانوان تبریز)*. هویت شهر ۱۹ (۸): ۴۹-۶۲.
۵۳. یاری بروجنی، نفیسه، شیدا مداحی، و مریم مقدسی. ۱۳۹۳. *بازشناسی اصل محرمیت در خانه‌های سنتی*. در *کنفرانس ملی شهرسازی مدیریت شهری و توسعه پایدار*. تهران.

References

1. Aliabadi, M. 2001. *The Influence of Islamic Culture on Residential Architecture*. Tehran: Housing and Urban Development Research Center.
2. Alizadeh Birjandi, Z., and A. Naseri. 2016. A Survey on the Economical Participation of Women in Qajar

Period Based on the Foreign Tourists's Records. *Iranian Islamic Period History* 11(6): 127-152.

3. Al-Mohannadi, A.S. and R. Furlan. 2022. The Syntax of the Qatari Traditional House: Privacy, Gender Segregation and Hospitality Constructing Qatar Architectural Identity. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering* 21(2): 263-283.
4. Asadi Mahall chali, M., M.T. Pirbabaei, and M. Maghsudi 2019. Explanation the Concept of Spatial Gendered Culture in the Islamic-Iranian Urban Passages, Case Study: Tabriz's Tarbiat Walkway. *Urban Planning Knowledge* 3(1): 15-31.
5. Bahrami Boroumand, M. 2016. *The Other in the Andaruni: An Inquiry into Gendered Space*. Tehran: Tisa.
6. Barati, N., and M. A. Soleimannejad. 2011. Perception of Stimuli in Controlled Environment and Gender Impact on it (Case Study: Faculty of Architecture and Urbanism Students at the International University of Imam Khomeini, Gazvin, Iran). *Bagh-e Nazar* (17): 19-30
7. Barker, C. 2008. *Cultural Studies: Theory and Practice*. Translated by M. Faraji and N. Hamidi. Tehran: Institute for Cultural and Social Studies.
8. Benjamin, S.G.W. 2012. *Persia and the Persians in the Age of Naser al-Din Shah*. Translated by M.H. Kordbacheh. Tehran: Ettelaat.
9. Colomna, B. 1992. *Sexuality and Space*. New York: Princeton Architectural Press.
10. Esmaili Sangari, H., and B. Omrani. 2014. *History and Architecture of Old Houses of Tabriz*. Tehran: Forouzan.
11. Fardanesh, F., P. Mohammad hoseini, and A. A. Heidari. 2014. Salmasi House in Tabriz: A Cultural Analysis on the Base of Amos Rapoport's Viewpoints. *Iranian Architecture Studies* 3(5): 81-99.
12. Haghjou, A., H. Soltanzadeh, F. Tehrani, and S. Aivazian. 2019. The Development of Essential Elements of Tabriz Houses from Qajar to Early Pahlavi Periods. *Soffeh* 29(3): 121-140.
13. Hashemi Tileh Noei, M., M. Mirgholami, and M. Rafeian. 2014. Evaluation of Female Satisfaction in Women Parks (Case Study: Women Parks of Tabriz). *Hoviatshahr* 19(8): 49-62.
14. Heydari, A., P. Ghasemian Asl, and M. Kiaei. 2017. Investigating the Role of Gender Distinctions in the Design of Traditional Houses, Focusing on the Role of the Family. *Iranian Islamic City Studies* (1): 21-33.
15. Hosseinpour, E., and L. Kharazmi. 2021. Space and Gender based on Justice. *Law and Judicial Sciences* 7(4): 82-90.
16. Jalali Milani, S., A. Nejad Ebrahimi, H. Beyti, and A. Vandshoari. 2020. *Understanding Architectural Mentality in the Qajar Era through Reading the Facades of Houses in Sorkhab Neighborhood of Tabriz*. Ph.D. Thesis in Islamic Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University.
17. Kazemi, M. 2009. The Analytic Approach on Gender and its Influence on Quality of Space (Case Study: Fajr Park in Tabriz). *Hoviatshahr* 3(4): 47-58.
18. Kazemi, M., F. Habib, and S. G. R. Eslami. 2015. The Analytic Approach Towards Psychological and Behavioral Needs of Women and their Influence on Quality of Space (Case Study: Public Space/Parks). *Environmental Science and Technology* 16(special issue): 569-579.
19. Keynejad, M.A., and M.R. Shirazi. 2010. *Old Houses of Tabriz*. Tehran: Academy of Arts of the Islamic Republic of Iran.
20. Kiaee, M., H. Soltanzadeh, M. Armaghan, and A. A. Heidari. 2021. Formation of Flexibility Creators in Aristocratic Houses Based on the Gender Discourse Evolutions of the Qajar Era (Case Study: Qazvin Aristocratic Houses). *Life Space* 1(1): 43-67.
21. Kuhlmann, D. 2017. *Space, Power, Distinction: Studies in Gender and Architecture*. Translated by Z. Panah Nasir. Tehran: Nazar.
22. Lelhaj, R., and M. S. Moosavi. 2018. A Psychological Approach to Role of Gender in Abilities of Architectural Space Perception. *Architect, Urban Design & Urban Planning* (23): 85-94.
23. Madhoushian Nejad, M., and H. Askari Alamooti. 2016. Qualitative and Quantitative Distinctions in the Evolution of Qajar-era Sash Windows in Tabriz. *Fine Arts: Visual Arts* 21(4): 77-84.
24. Maslow, A.H. 1997. *Motivation and Personality*. Translated by A. Rezvani. Mashhad: Astan Quds Razavi.
25. Matix. 1984. *Making Space: Women and the Man-Made Environment*. Chicago Distribution Center (US): Pluto Press.
26. Mehdizadeh, S.M. 2008. *Media and Representation*. Tehran: Center for Media Studies and Research.
27. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1975. *Registration Document of the Mashrouteh*

House. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

28. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1996. *Registration Document of Amir Nezam Garousi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

29. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1997. *Registration Document of Behnam House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

30. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1997. *Registration Document of Ghadaki House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

31. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1997. *Registration Document of Salmasi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

32. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1999. *Registration Document of Rastegari House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

33. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1999. *Registration Document of Sehhati House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

34. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 1999. *Registration Document of Ordoubadi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

35. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2000. *Registration Document of Laleiha House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

36. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2000. *Registration Document of Savojabolaghi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

37. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2002. *Registration Document of Mojtahedi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

38. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2002. *Registration Document of Alavi House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

39. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2002. *Registration Document of Neyshabouri House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

40. Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts. 2005. *Registration Document of Sharbat Oghli House*. Tabriz: East Azerbaijan Cultural Heritage Organization.

41. Mirgholami, M., K. Ketabollahi, M. Azadi, and A. Balali Oskoyi. 2021. Perception of City Entrances in Term of User's Sexual Variety [Case Study: Sanandaj City's Entrance- From Hamedan City]. *Applied Arts* 1(2): 51-71

42. Modiri, A., and M. S. Arshihā. 2012. The Effect of Gender Spaces on Females' Feeling of Security (Case Study: Madar Square & Rah-Ahan Square). *Social Research* 4(13): 119-142.

43. Namdar Akbari, Sh., and B. Mohammadian. 2018. Investigating the Influence of Culture and Religion on the Spatial Structure of Qajar-era Houses in Tabriz. In *Conference on Civil Engineering, Architecture and Urban Planning of the Islamic World*. East Azerbaijan. Tabriz.

44. Nejad Ebrahimi, A., Sh. Farrokhi, and M. Shabahang. 2022. Criteria Affecting the Preservation of the Authenticity in Restoration of Sadaghiani's House in Tabriz. *Bagh-e Nazar* 19(108): 91-108.

45. Palasma, J. 2011. Identity, Intimacy and Domicile. Translated by A. Majd, Trans. *Journal of Cinema Industry* (97): 116-121.

46. PourJavadasl, B., and H. Beyti. 2022. Applying Approaches Driven from the Facades of Historic Houses to the Facades of New Buildings (Case Study: Historic Houses of Tabriz). *Bagh-e Nazar* 19(107): 85-98.

47. Rapoport, A. 1969. *House Form and Culture*. United State of America. Univ. of Wisconsin Milwaukee.

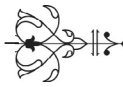
48. Rendell, J., B. Penner, and L. Borden, ed. 2000. *Introduction: Gender, Space, in Gender Space Architecture an Interdisciplinary Introduction*. London and New York: Routledge.

49. Rendell, J., ed. 2000. *Gender, Space, Architect. Introductory Essay: Gender Space*. London & New York: Routledge.

50. Riahi, M.E. 2007. The Impacts of Social Factors on the Acceptance Rate of Gender-Related Stereotypes. *Woman in Development and Politics* 1(17): 109-136.

51. Sadeghi, F., and Sh. Chitsaz. 2022. Strategy for Comparing the Performance of Gender Differences in the Ability of Mental Rotation to Design Architectural Spaces. *Advances in Cognitive Science* 95(24): 17-29.

52. Salami, A., and Z. Torabi. 2016. Hijab in House Architecture from the Qajar to Contemporary Period (Case Studies: Old houses of Tabriz). In *The second National Research Conference of Architecture, Urban planning,*

and Urban Management.

53. Salmasizadeh, M., M. Abbaszadeh, and A. Amiri. 2018. Gender Development in the Pahlavi Era, with emphasis on Women's Educational Opportunities. *Economic and Developmental Sociology* 7(1): 97-124.
54. Shirvani, M., B. Bazrafkan, and N. Afrouz. 2014. Preserving Privacy in Contemporary Residential Architecture Based on Traditional Iranian Architecture (Case Study: Old Houses of Shiraz in the Qajar Era). In *First National Congress of Residential Architecture*, Hamedan, Malayer.
55. Varmaghani, H., and H. Soltanzadeh. 2018. The Role of Gender and Livelihood Culture in Forming House (Comparing the Qajar's Houses of Gilan and Bushehr). *Architect, Urban Design & Urban Planning* (23): 123-134.
56. Varmaghani, H., H. Soltanzadeh, and M. Dehbashi Sharif. 2014. The Relationship between Gender and Space in the Public and Private Realms in the Qajar-Era. *Bagh-e Nazar* 12(37): 31-40.
57. Wahdattalab, M., A. Yaran, and H. Mohammadi Khoshbin. 2018. Concept and Evaluation of Porosity in Façades of Tabriz Historical Houses. *Islamic Architecture Research* (19): 66-80.
58. Wahdattalab, M., and A. Heshmati. 2022. Analysis of the Effect of Gender on the Aesthetic Preferences of Symmetry in the Façade of Contemporary Iranian Architectural Buildings. *Architectural Thought* 5(10): 277-292.
59. Wahdattalab, M., F. Ahmad Nejad, M. A. Nazari, and H. Nadimi. 2019. Study on Relation between Visual Time Perception and Two Factors of Complexity in Architectural Images and Gender. *Islamic Architecture Research* 7(3): 151-165.
60. Yari Boroujeni, N., Sh. Maddahi, and M. Maqdesi. 2014. Reinterpreting the Principle of Privacy in Traditional Houses. In *First National Conference on Urban Planning, Urban Management and Sustainable Development*. Tehran.

